

УДК

О.І.Приймачок – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Волинського державного університету ім. Лесі Українки
Г.Ф.Карашук – старший викладач кафедри слов'янської філології ВДУ

Українсько-польська лексична омонімія: критерії та ступені міжмовної омонімічності

Роботу виконано на кафедрі слов'янської філології ВДУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено аналізу міжмовних лексичних омонімів (на матеріалі української й польської мов). Опис вказаних одиниць спирається на семантичний і фонетичний критерії. На підставі взаємодії цих двох параметрів виділено кілька ступенів омонімічності слів: високий, середній і низький.

Ключові слова: славістика, лексична типологія, міжмовна омонімія.

Przymachok O.I., Karashchuk H.F. Ukrainian-Polish lexical homonymy: criteria and degrees of interlanguage homonymy. The article is devoted to the analysis of interlanguage lexical homonyms (at the material of Ukrainian and Polish languages). The description of marked points based on the semantic and phonetic criteria. On the basis of interaction of these two parameters several degrees of homonymy are singled out: high, middle and low.

Key words: slavistics, lexical typology, interlanguage homonymy.

Відомий поліглот і видатний філолог А.Кримський, полемізуючи з російським мовознавцем О.Соболевським, котрий вважав, що в давньоруських пам'ятках писемності немає жодних українських рис, для спростування цієї гіпотези проаналізував мову Київського літопису і віднайшов там чимало українських слів. Зокрема, А.Кримський звернув особливу увагу на такі слова, які звучать практично однаково в українській та російській мовах, проте в Київському літописі їх ужито в специфічно українському значенні, як, наприклад, *укропъ* і *топоръ*. Так, *укропъ* насправді виявився „не огородным растением (как прежде всего склонен был бы подумать нынешний великоросс), но просто кипятком (что легко может разъяснить любая баба на Киевщине)... А что это за

летописный *топорь*, об этом могут рассказать даже нынешние безоруженные малорусы «козацкого сословия» с северной стороны Киева, но ещё лучше будет справиться у горца-гуцула, который вам с полной точностью и наглядностью объяснит, какое это оружие – летописный *топорь* и нынешний малорусский *топір*” [2, 393-394]. Як бачимо, одним із доказів антинауковості теорії Погодіна – Соболевського стали міжмовні омоніми, особливо характерні для близькоспоріднених мов. Значить, дослідження міжмовної омонімії надзвичайно актуальне як для контрастивних пошуків у ділянці лексичної типології слов’янських мов, так і для розкриття характерних рис кожної окремої мови.

Явище міжмовної омонімії вже давно стало філологічною проблемою широкого спектру, адже воно, з одного боку, потребує наукового осмислення, стає предметом глибоких порівняльно-лексикологічних та етимологічних досліджень, а з іншого, має чисто прикладне спрямування, провокуючи неточність висловлювань, їх стилістичну недовершеність, неадекватність перекладу, низьку культуру мовлення білінгвів тощо. Для вирішення прикладних завдань укладаються словники, а лінгвістичний аналіз міжмовних омонімів вимагає їх наукового опису як у синхронному, так і в діахронному плані. Найкраще в цьому напрямку опрацьовано омонімію російсько-українську (Н.В.Заславська, М.П.Кочерган), російсько-білоруську (І.С.Ровдо, П.П.Шуба), російсько-польську (Я.Козелевський), російсько-чеську (Й.Волчек).

Дослідження українсько-польської омонімії перебуває фактично на початковому етапі, як, зрештою, і вся лексична типологія цих двох слов’янських мов, поєднаних насамперед територіально, історично, культурно. Як відомо, типологічний опис лексики кількох мов, особливо близькоспоріднених, передбачає передусім з’ясування кореляцій плану вираження і плану змісту зіставляваних лексем [4, 43]. Тому основна мета цієї наукової розвідки – проаналізувати бодай в основних рисах українсько-польський омонімічний корпус, встановивши основні критерії класифікації омонімів і визначивши ступені їх омонімічності.

Говорячи про міжмовну омонімію взагалі, слід мати на увазі принаймні два її аспекти. На один з них звернула увагу дослідниця польської омонімії Д.Буттлер [5], яка навела приклади деяких слів, уживаних у трьох слов'янських мовах. Особливістю цих лексем став розвиток у них абсолютно однакових омонімічних значень. Наприклад, *ключ*: пол. zamknąć на *klucz – klucz żurawi – muzyczny klucz – klucz do śrub*, укр. зачинити на *ключ – журавлиний ключ – музичний ключ – ключ для гвинтів*; рос. закрыть на *ключ – журавлиный ключ – музыкальный ключ – гаечный ключ*. Більшість таких слів має по два омонімічних значення, пор.: пол. *para* – укр. *пара* – рос. *пара*: 'два предмети' і 'газоподібний стан'; пол. *autorytet* – укр. *автори'тет* – рос. *автори'тет*: 'загально визнаний вплив', 'особа, яка користується визнанням'; пол. *takt* – укр. *такт* – рос. *такт* 'делікатність', 'метрична музична одиниця'; пол. *legenda* – укр. *ле'генда* – рос. *ле'генда* 'оповідь', 'сукупність позначок на мапі, плані'. Походження цих одночасно міжмовних і внутрішньомовних омонімів дослідницею не з'ясовано, але оскільки більшість таких слів є інтернаціоналізмами, які опосередковано чи безпосередньо запозичені кількома мовами, то виникнення в них омонімічних значень цілком природне. Такі омоніми Д.Буттлер називає спільними.

Другий аспект міжмовної омонімії більш усталений, оскільки йдеться про слова, які в різних мовах мають однакове звучання, але різні значення. Наприклад: укр. *академік* 'член академії наук' – нім. *Akademiker* 'людина з вищою освітою' – пол. *akademik* 'гуртожиток для студентів'; укр., рос. *артист* 'актор, музикант' – фр., англ. *artist* 'художник' – пол. *artysta* 'митець, мистець'; укр. *брак* 'нестача' – рос. *брак* 'шлюб' – пол. *brak* 'недолік'; укр., рос. *магазин* 'крамниця' – англ. *magazyn* 'журнал' – пол. *magazyn* 'склад'; укр. *посол* 'дипломатичний представник' – рос. *посол* 'засіл' – пол. *posel* 'делегат, депутат'; укр. *шари* (мн.) 'верства, група, частина' – рос. *шары* 'куля, сфера' – пол. *szary* 'сірий'.

Для того щоб продемонструвати явище міжмовної омонімії, довелося знехтувати подеколи різним наголосом слів, часом різною їх граматичною формою і навіть деякими значеннями, які не є омонімічними в цих словах. Усе це,

на наш погляд, виправдано, адже білінгвам доводиться мати справу не тільки з усною формою мовлення, але й з писемною, де трапляються різні граматичні форми (без вказівки на них, звичайно), та й знак наголосу відсутній. Інакше кажучи, для опису міжмовних омонімічних фактів критерії класифікації внутрішньомовної омонімії виглядають занадто деталізованими, адже, справді, у системі однієї мови можна віднайти набагато більше точок дотику певних омонімічних одиниць, ніж між різними мовами. Відтак потрібно шукати якісь нові шляхи дослідження, аби, з одного боку, знайти міжмовні кореляції, простежити їхню генезу, а з іншого, унеможливити або хоча б попередити інтерференційні помилки, що виникають при студіюванні спорідненої іноземної мови.

У сфері українсько-польської лексичної типології можна запропонувати систематизацію міжмовних омонімів за такими основними критеріями:

1) семантичний – різниця між семантичним обсягом українського й польського відповідників, яка може бути

а) абсолютною, якщо значення слів зовсім різні, немає навіть часткових збігів у семантиці;

б) відносною, якщо частина семантичної структури багатозначного слова збігається, а частина відрізняється;

2) фонетичний – звуковий збіг лексичних одиниць, який може бути

а) повним, якщо вимова українського й польського слів повністю збігається;

б) неповним, якщо вимова відповідників дещо специфічна внаслідок регулярних українсько-польських звукових та акцентних співвідношень.

Графічний критерій омонімії (у сенсі однакового написання відповідників) принципового значення не має, адже українська й польська мови користуються різними графіками. Виняток становлять окремі графеми, спільні для кириличного й латинського алфавітів (наприклад, **у, и, в, р, п, т**), які, однак, позначають різні фонemi і можуть (особливо на початкових етапах вивчення польської мови)

призвести до виникнення „псевдоомонімів” на зразок пол. *duty* – укр. *диму*, пол. *klasy* – укр. *класу*, пол. *mir* – укр. *мир*, *тир* тощо.

Спираючись на вказані критерії, можна встановити кілька ступенів міжмовної омонімічності слів. Найвищий ступінь омонімічності мають абсолютні повні омоніми, однак із цілком зрозумілих причин таких слів буде небагато. Найнижчий ступінь омонімічності матимуть відносні неповні омоніми, тож таких слів налічується найбільше. Середнім ступенем омонімічності характеризуються усі інші омоніми (абсолютні неповні, відносні повні). Ця шкала, на нашу думку, придатна для кваліфікації міжмовних омонімів будь-яких двох чи кількох мов. Джерелами відбору українсько-польських омонімів були насамперед перекладні словники [3]. Семантичний обсяг відібраних слів уточнено за даними тлумачних словників.

Справді, найменшу групу омонімів становлять максимально подібні за звучанням слова з абсолютно різною семантикою. Це найвищий ступінь прояву омонімії, або так звані абсолютно повні омоніми. Наприклад: укр. *'арка* *'криволінійне перекриття отворів у стінах'* – пол. *arka* *'ковчег'*;

укр. *номі'нація* *'називання'* – пол. *nominasja* *'підвищення'*;

укр. *'ордер* *'розпорядження', 'документ'* – пол. *order* *'орден'*;

укр. *ос'кома* *'надмір', 'неприємне відчуття'* – *oskoma* *'апетит'*;

укр. *'панка* *'тека',* – пол. *parka* *'кашка'*;

укр. *рис* *'злак'* – пол. *rys* *'список', 'властивість, риса'*;

укр. *'список* *'перелік'* – пол. *spisek* *'змова'*;

укр. *сум* *'смуток'* – пол. *sum* *'сом'*;

укр. *'чашка* *'кружка', 'шалька терезів',* – пол. *czaszka* *'голова', 'череп'*.

Набагато більше відносно повних омонімів, тобто таких слів, що є омонімічними лише в частині своїх значень. Наприклад:

укр. *ас* *'майстер своєї справи'* – пол. *as*, 1) те саме, що укр. *ас*, 2) *'туз'*;

укр. *'дактиль* *'віршований розмір'* – пол. *daktyl* 1) те саме, що укр. *'дактиль* і 2) *'плід пальмового дерева, фіга'*;

укр. *страх* 'ляк, тривога' – пол. *strach* 1) те саме, що укр. *страх*, 2) 'дух, упир, мара', 3) 'опудало, чучело';

укр. *туш* 1) 'різновид фарби', 2) 'урочиста музична п'єса' – пол. *tusz* 1), 2) те саме, що укр. *туш*, 3) 'поцілення, попадання' у спорті, 4) 'душ'.

Далі спільні значення слів пропущено, а вказано лише омонімічні:

укр. 'баня' 'купол', 'лазня' – пол. *bania* 1) 'пухир', 2) 'диня', 3) 'кошик для риби';

укр. 'вираз' 'висловлювання' – пол. *wyraz* 'слово';

укр. *деліка'теси* 'вишукана, небуденна страва' – пол. *delikatesy* 'кондитерські вироби';

укр. *дру'жина* 'шлюбна жінка' – пол. *drużyna* 'військовий підрозділ';

укр. 'дума' 'думка' – пол. *duma* 'пиха';

укр. 'кішка' 'самка кота' – пол. *kiszka* 'камера';

укр. 'матка' 'жіночий дітородний орган' – пол. *matka* 1) 'мати', 2) 'хрещена мати', 3) 'жінка', 4) 'комісія'.

Найбільше, як і передбачалося, відносних неповних українсько-польських омонімів. До першої підгрупи варто зарахувати такі, що відрізняються один від одного лише місцем наголосу, адже в українській мові він вільний, а в польській – фіксований (на передостанньому складі). Наприклад:

укр. *а'ванс* 'виплата наперед, заохочення' – пол. *awans* 'підвищення';

укр. *депу'тат* 'член парламенту', 'вибраний до органів влади' – пол. *deputat* 'хабар';

укр. *за'кон* 'право', 'припис, документ' – пол. *zakon* 'орден';

укр. *інте'рес* 'увага', 'користь' – пол. *interes* 'торги, тендер';

укр. *інтер'нат* 'виховний заклад' – пол. *internat* 'табір';

укр. *ме'та* 'ціль' – пол. *meta* 'схованка, укриття';

укр. *па'трон* 'начальник', 'цоколь' – пол. *patron* 'святий, чиє ім'я взяли при хрещенні';

укр. *'терен* 'рослина', 'сфера діяльності' – пол. *teren* 'обмежена територія';

укр. *у'рок* 'форма навчання', 'навчальна робота' – пол. *urok* 'чари, уроки'.

До другої, найчисленнішої, підгрупи відносних неповних омонімів належать такі, що відрізняються кількома фонетичними рисами, зумовленими як акцентом, так і регулярними звуковими співвідношеннями української та польської мов. Так само, до речі, потрактовуються й російсько-українські міжмовні омоніми [1, 394-395]. Наприклад:

укр. *ар'тикул* 'товарний знак' – пол. *artykuł* 'стаття' (різний наголос, л — І);

укр. *бі'гун* 'спортсмен' – пол. *biegun* – 1) 'полюс Землі', 2) 'магнітний полюс', 3) 'рисак', 4) 'антиподи' (наголос, відповідники і – 'е в закритому складі, г (γ) – g);

укр. *бо'лячка* 'хвороба' – пол. *bolączka* 'чиряк' (голосний а після м'якого приголосного в польській мові відповідає носовому голосному а, передньоязиковий л – альвеолярному І);

укр. *'берег* 'межа між водою і сушею' – пол. *brzeg* 1) 'край, межа', 2) 'край якогось предмету' (відповідність -epe- – -rze-, що є рефlekсами праслов'янської сполуки *tert);

укр. *ви'но*, 'напій' – пол. *wino* 'дикий виноград' (різний наголос, в – w');

укр. *'внесок* 'вкладена сума грошей', 'досягнення' – пол. *wniosek* 1) 'пропозиція', 2) 'висновок' (відповідники е – 'о після м'яких приголосних);

укр. *го'род* 'ділянка землі під овочі' – пол. *ogród* 'парк' (різний наголос, приголосний г (γ) на місці g, звукосполуки -opo- – -rób-, що є рефlekсами праслов'янського *tort);

укр. *дер'жава* 'суспільство' – пол. *dzierzawa* 1) 'оренда', 2) 'плата за оренду' (вимова d замість польської африкати dź);

укр. *'заступ* 'лопата' – пол. *zastęp* 'найменша організаційна одиниця, ланка' (y – e);

укр. *за'вод* 'промислове підприємство' – пол. *zawód* 1) 'фах, спеціальність' 2) 'розчарування' (різний наголос, o – ó);

укр. 'кеди' 'спортивне взуття' – пол. *kiedy* 'коли' (**к** – **к'**);

укр. *неві'домий* 'незнаний' – пол. *niewidomy* 'сліпий, незрячий' (**н** – **н'**);

укр. *меч* 'холодна зброя' – пол. *miecz* 'матч' (**м** – **м'**);

укр. *мо'золь* 'потовщення шкіри від тертя' – пол. *mozól* 'зусилля' (різний наголос, **о** – **ó**, **л'** – **ł**);

укр. '*пам'ятка* 'те, що зберігається на згадку', 'витвір давньої культури', 'інструкція' – пол. *pamiątka* 'подарунок' (різний наголос, **'а** – **'а**);

укр. '*погріб* 'льох' – пол. *pogrzeb* 'похорон' (**γ** – **g**, **p** – **rz**, **i** – **e**);

укр. '*спосіб* 'напрямок, метод, прийом', 'граматична категорія дієслова' – пол. *sposób* 'манера, стиль' (**i** – **ó**);

укр. *тру'ба* 'довгий порожнинний предмет', 'духовий інструмент' – пол. *trąba* 1) 'смерч', 2) 'хобот' (різний наголос, **у** – **ą**).

Підсумовуючи результати дослідження, доходимо висновку, що головними критеріями кваліфікації міжмовної українсько-польської лексичної омонімії є семантичний і фонетичний чинники водночас, на базі яких встановлено одиниці трьох ступенів омонімічності: високого, середнього й низького. Найбільші труднощі в білінгвів пов'язані з розрізненням омонімів першого і другого ступенів. Досить цікавим етапом подальших розвідок у цьому напрямку може стати генетична класифікація українсько-польської омонімії, з'ясування причин і шляхів появи міжмовних омонімів, а також створення певного методичного посібника чи словника для українців, які вивчають польську мову.

Література

1. Кочерган М.П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов. – К., 1997. – 400 с.
2. Крымский А.Е. Древнекиевский говор // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1906, т. XI, кн. 3.
3. Словник: Польсько-український. Українсько-польський / Уклад. А.Малецька, З.Ландовські. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 848 с.
4. Супрун А.Е. Лексическая типология славянских языков. – Минск, 1983. – 47 с.
5. Buttler D. Słownik polskich form homonimicznych. – Wrocław, 1984.